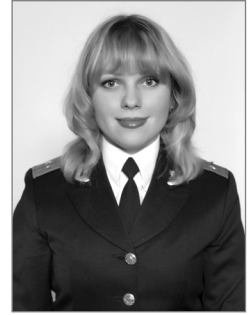

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

Кіра ЛИСЕНКОВА

аспірант кафедри
кримінального процесу та криміналістики
Національної академії прокуратури України,
юрист 3 класу

УДК 343.13

РІВНІСТЬ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ СТОРІН ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ У ДОСУДОВОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Із прийняттям у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) принцип змагальності сторін набув іншого змісту. Якщо раніше традиційно вважалося, що він реалізується під час судового розгляду кримінальної справи, а на стадії досудового розслідування діє переважно при застосуванні заходів процесуального примусу, то тепер можна стверджувати, що його дія поширюється і на досудове кримінальне провадження. Обумовлено це: введенням поняття сторін кримінального провадження, розширенням їх прав на збирання доказів; новим порядком дослідження доказів у суді; обов'язком відкриття матеріалів досудового розслідування іншій стороні; введенням інституту слідчого судді. З огляду на зазначене сьогодні особливо актуальним є питання дослідження рівності прав сторін як складової принципу їх змагальності на стадії досудового розслідування.

Поняття «рівність прав сторін» досліджувалося, зокрема, такими вченими-процесуалістами, як Н.С. Алексєєв, Р.В. Багдасаров, Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, Л.Б. Ісмаїлова, О.В. Капліна, С.О. Ковальчук, Л.М. Лобойко, В.Т. Мальяренко, М.А. Маркуш, О.О. Мохонько,

М.О. Ноздріна, І.К. Полховська, В.О. Попелюшко, В.В. Рогальська, М.С. Строгович, А.В. Смирнов, К.Р. Сейтназаров, О.Г. Шило, С.Д. Шестакова, О.Г. Яновська.

Метою цієї статті є визначення та дослідження змісту рівності прав сторін як елемента принципу їх змагальності у досудовому кримінальному провадженні.

У науці кримінального процесу існує кілька поглядів на сферу дії та визначення складових елементів принципу змагальності сторін.

Так, Н.С. Алексєєв і М.С. Строгович досліджували реалізацію цього принципу винятково на стадії судового розгляду кримінальної справи. Вважаємо, це пояснюється тим, що принцип змагальності розглядався ними за часів дії Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року.

Зокрема, Н.С. Алексєєв виділяв такі компоненти змагальності: 1) поділ на три основні кримінально-процесуальні функції: обвинувачення, захист та вирішення справи; 2) процесуальна рівноправність сторін; 3) керівна й активна роль суду у процесі [1, 40].

На думку М.С. Строговича, до структури принципу змагальності сторін належать: 1) відділення обвинувачення від суду;

© Лисенкова К., 2014

2) процесуальне становище обвинувача та обвинуваченого як сторін; 3) процесуальна рівність сторін; 4) активне, самостійне становище суду [2, 149].

Сучасні науковці М.А. Маркуш, С.О. Ковальчук, В.В. Рогальська та О.Г. Яновська досліджували реалізацію принципу змагальності і на стадії досудового розслідування.

М.А. Маркуш разом із тими елементами, що визначав М.С. Строгович, до структури принципу змагальності сторін також включає свободу оскарження до суду і процесуальну рівноправність суб'єктів, які здійснюють обвинувачення і захист [3, 61].

С.О. Ковальчук вважає, що принцип змагальності сторін містить такі елементи, як: 1) чітке розмежування функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи; 2) процесуальна рівноправність сторін; 3) процесуальне становище суду. На його думку, всі інші елементи, виділені вченими, є похідними від зазначених і входять до змісту останніх [4, 17].

На відміну від наведених вище точок зору науковців В.В. Рогальська виділяє два елементи принципу змагальності сторін: 1) процесуальну рівність сторін обвинувачення та захисту; 2) незалежність і неупередженість суду. Всі інші ознаки, які визначаються законодавцем та вченими-процесуалістами, поглинаються вказаними, окрім розмежування основних процесуальних функцій, що становить сутність змагальності [5, 42].

О.Г. Яновська також вважає, що в структурі принципу змагальності сторін доцільно визначати лише два елементи: 1) наявність сторін; 2) активність сторін [6, 18]. Розмежування процесуальних функцій обвинувачення, захисту і правосуддя, процесуальна рівноправність сторін та активність суду в керівництві процесом становлять правові гарантії реалізації принципу змагальності та забезпечують функціонування змагальної форми кримінального судочинства [6, 40].

На нашу думку, структура принципу змагальності сторін у досудовому кримінальному провадженні складається з таких елементів, як: поділ функцій обви-

нування, захисту та правосуддя; рівність процесуальних можливостей сторін. А об'єктивність і неупередженість суду та свобода оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності є юридичними гарантіями його реалізації.

Таким чином, серед науковців немає єдиної точки зору щодо структури принципу змагальності сторін, однак більшість із них обов'язковим елементом зазначеного принципу вважає процесуальну рівність сторін. Дослідження суті цього елемента дає змогу дійти висновку про відсутність єдності поглядів учених стосовно його визначення та змісту.

Зокрема, на позначення процесуальної рівності сторін використовуються такі поняття, як: «рівноправність сторін», «процесуальна рівність сторін», «процесуальна рівноправність сторін». Чинний КПК України визначає його як рівність прав сторін на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав.

Звернувшись до змісту Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, можна виявити, що в її тексті не міститься поняття «рівність сторін», однак Європейський суд з прав людини розглядає його як основоположний принцип справедливого правосуддя, який охоплює право на змагальність кримінального провадження [7].

Вивчення практики Європейського суду з прав людини дає змогу визначити, що в його рішеннях поняття «рівність сторін» має місце здебільшого тоді, коли йдеться про стадію судового розгляду кримінальної справи.

Зокрема, в рішенні «Жук проти України» зазначено, що принцип процесуальної рівності сторін вимагає, щоб кожній стороні надавалась розумна можливість представляти свою позицію за таких обставин, які не ставлять цю сторону в невігідне становище стосовно протилежної сторони. Це означає надання сторонам судового процесу можливості ознайомитись із усіма пред'явленими доказами і зауваженнями та прокоментувати їх, навіть якщо вони

надані незалежним представником державної юридичної служби з метою здійснення впливу на рішення суду [8].

У рішенні «Ноймайстер проти Австрії» Європейський суд з прав людини розглянув рівність сторін як вимогу надання кожній із них відповідних можливостей доведення своїх переконань, включаючи докази, на умовах, що не зображують сторону в більш невідгідному становищі, ніж опонента [9].

Про порушення принципу рівності сторін на стадії досудового розслідування йдеться у рішенні «Фуше проти Франції», відповідно до якого суд визнав факт порушення принципу змагальності сторін при розгляді кримінальної справи, коли на попередній стадії обвинуваченому було відмовлено в доступі до матеріалів справи з тієї підстави, що він вирішив представляти свої інтереси самостійно (французька судова система побудована так, що лише адвокат обвинуваченого мав можливість отримати такий доступ) [10].

Таким чином, Європейський суд з прав людини визначає процесуальну рівність сторін як надання їм відповідних можливостей представляти свою позицію за таких обставин, які не ставлять одну сторону в невідгідне становище стосовно іншої.

Науковці розглядають поняття «рівність прав сторін» у широкому та вузькому значеннях. Так, воно досліджувалося як принцип змагального кримінального процесу, як елемент принципу змагальності сторін та як правова гарантія реалізації цього принципу.

Розглянемо основні доктринальні підходи до поняття «рівність прав сторін».

А.В. Смирнов вживає поняття «рівність прав сторін» та розглядає його не як елемент принципу змагальності, а як принцип змагального процесу в судовому розгляді кримінальної справи та визначає як гарантований кожному вільний доступ до правосуддя [11, 77].

М.О. Ноздріна та О.Г. Яновська застосовують поняття «рівноправність сторін».

Так, на думку М.О. Ноздріної, процесуальна рівноправність сторін має розглядатись у двох аспектах: як процесуальна

рівноправність сторони обвинувачення і сторони захисту в даній процесуальній стадії стосовно одна одної; як процесуальна рівноправність між суб'єктами (учасниками), що представляють відповідну сторону [12, 33].

О.Г. Яновська наголошує, що рівність прав сторін повинна передбачати не тільки однакові можливості представити свої права, а й те, що кожна зі сторін не повинна мати жодних істотних переваг порівняно з другою стороною [6, 36].

Р.В. Багдасаров застосовує визначення «процесуальна рівність сторін». На його думку, сутність цього поняття полягає в тому, що сторони обвинувачення та захисту повинні користуватися рівними процесуальними правами для відстоювання своїх тверджень і вимог, а також для оспорування тверджень та вимог протилежної сторони як на стадії судового розгляду, так і на стадії попереднього розслідування. Передусім ця рівність полягає в однакових процесуальних можливостях сторін щодо участі в процесі доказування: у збиранні, перевірці та оцінці доказів. Рівність у процесуальному значенні обвинувача, з одного боку, та захисника й обвинуваченого, з другого боку, в судовому розгляді припускає їх однакові можливості пред'являти докази, надавати їм власну оцінку та спростовувати докази іншої сторони [13, 117].

С.Д. Шестакова також вживає визначення «процесуальна рівність сторін» і тлумачить його як право та реальну можливість обвинуваченого і його захисника з моменту пред'явлення обвинувачення збирати докази такими ж засобами, якими користуються слідчий, органи дізнання та прокурор [14, 121].

Можна погодитися з І.К. Полховською, що категорії «рівність» і «рівноправність» – поняття не тотожні, а тісно взаємопов'язані. Рівність є ширшим поняттям, яке охоплює рівноправність [15, 17]. До того ж, як слушно зазначає Л.М. Лобойко, права сторін можуть бути рівними тільки формально. Ні в законі, ні в теорії не встановлено критерії щодо визначення рівності прав. Тому це положення має дещо декларативний характер. Реальна ж рівність прав

сторін визначається їхніми можливостями змагатися в ході конкретної кримінальної справи [16, 343]. Тому, вважаємо, для визначення елемента принципу змагальності сторін більш доцільно вживати поняття «рівність», а не «рівноправність», при цьому має йтися не про рівність прав, а про рівність процесуальних можливостей, оскільки кожен учасник кримінального провадження наділений правами та має обов'язки, які відповідають його процесуальному становищу.

Ураховуючи це, на нашу думку, повна рівність прав сторін неможлива, оскільки сторони обвинувачення та захисту мають різне процесуальне становище: сторона обвинувачення діє від імені держави та має більш широкі повноваження порівняно зі стороною захисту. Водночас необхідною умовою досягнення рівних процесуальних можливостей сторін у кримінальному провадженні є справедливе та неупереджене ставлення суду до кожної з них і можливість оскарження до суду рішень, дій чи бездіяльності.

Зокрема, на наш погляд, рівність процесуальних можливостей сторін на стадії досудового розслідування забезпечується:

- наданням права на правову допомогу та вільний вибір захисника (статті 59, 63 Конституції України, статті 7, 20 КПК України);
- обов'язком слідчого, прокурора, слідчого судді надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника (ст. 48 КПК України);
- обов'язком забезпечення участі захисника у випадках, встановлених у ст. 49 КПК України;
- обов'язковою участю сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у слідчій дії, проведення якої вони ініціювали (ч. 6 ст. 223 КПК України);
- обов'язками розгляду клопотань та повідомлення про результати такого розгляду (ст. 220 КПК України);

- наданням рівних можливостей сторонам на подання доказів безпосередньо до суду (ст. 22, ч. 4 ст. 95 КПК України);
- можливістю оскарження рішень, дій чи бездіяльності органу досудового розслідування чи прокурора (ст. 303 КПК України);
- можливістю оскарження недотримання розумних строків (ст. 308 КПК України).

Безперечно, важливою гарантією рівності процесуальних можливостей сторін є також своєчасність повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, оскільки, вважаємо, саме з цього моменту починається реалізація принципу змагальності сторін на стадії досудового розслідування. У п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України передбачено, що повідомлення про підозру обов'язково здійснюється за наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. «Достатність доказів» є оціночним поняттям та в кожному кримінальному провадженні суб'єктивно встановлюється слідчим і прокурором. Тому невизначеним є питання, чи не буде зловживанням з боку слідчого затягування моменту повідомлення про підозру та проведення всіх можливих слідчих дій без участі сторони захисту.

Разом з тим існують інші проблеми, пов'язані із забезпеченням рівності процесуальних можливостей сторін у досудовому кримінальному провадженні:

1) у ч. 8 ст. 95 КПК України передбачено, що сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів;

2) в ч. 3 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачено відповідальність за відмову в наданні інформації на адвокатський запит, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, однак ця норма є декларативною, оскільки нормами матеріального права відповідальність за невиконання адвокатського запиту не встановлено;

3) відповідно до статей 242–245 КПК України сторона захисту має право самостійно залучати експертів, заявляти клопотання про залучення експерта, відбирати зразки для проведення експертизи, натомість КПК України не містить норми, яка встановлювала б механізм долучення до матеріалів кримінального провадження висновків експерта;

4) якщо раніше підозрюваний (обвинувачений) і його захисник мали можливість ознайомитися з матеріалами кримінальної справи лише після завершення досудового слідства, то відповідно до ст. 221 КПК України вони мають право на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування та отримання копій матеріалів до його завершення. Хоча ця норма забороняє відмовляти у наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, у наведеному в ст. 303 КПК України переліку рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, зазначене рішення не міститься. Зі змісту ч. 2 ст. 303 КПК України випливає, що скарга на відмову в наданні дозволу на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування може бути предметом розгляду під час підготовчого провадження, однак фактично така відмова не тягне за собою юридичних наслідків.

На підставі дослідження структури принципу змагальності сторін у досудовому кримінальному провадженні можна зробити висновок, що обов'язковим елементом зазначеного принципу є рівність прав сторін на збирання та подання до

суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, на реалізацію інших процесуальних прав. Однак у зв'язку з тим, що сторони обвинувачення та захисту мають різне процесуальне становище – а також сторона обвинувачення діє від імені держави та має більш широкі повноваження порівняно зі стороною захисту – на нашу думку, повна рівність прав сторін при проведенні досудового розслідування неможлива. Тому пропонуємо вживати визначення «рівність процесуальних можливостей сторін», під яким розуміти наділення сторін кримінального провадження правами на збирання та подання до суду доказів відповідно до їхнього процесуального становища, гарантоване об'єктивністю й неупередженістю суду та свободою оскарження.

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що з метою забезпечення рівних процесуальних можливостей сторін як елемента принципу змагальності на стадії досудового розслідування необхідно:

- доповнити Кодекс України про адміністративні правопорушення нормою, яка передбачала б відповідальність за відмову в наданні інформації на адвокатський запит, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності (окрім інформації з обмеженим доступом);
- доповнити ч. 1 ст. 303 КПК України нормою про можливість оскарження стороною захисту відмови слідчого, прокурора в ознайомленні з матеріалами кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. *Алексеев Н.С.* Очерк развития науки советского уголовного процесса / Н.С. Алексеев, В.Г. Даев, Л.Д. Кокорев. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1980. – 250 с.
2. *Строгович М.С.* Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович // Порядок производства по уголовным делам по советскому уголовно-процессуальному праву. – М.: Наука, 1970. – Т. 2. – 516 с.
3. *Маркуш М.А.* Принцип змагальності у кримінальному процесі України: моногр. / М.А. Маркуш. – Х.: Вапнярчук Н.М., 2007. – 208 с.
4. *Ковальчук С.О.* Здійснення захисту у кримінальних справах на засадах змагальності та диспозитивності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / С.О. Ковальчук. – Івано-Франківськ, 2007. – 226 с.

5. *Рогальська В.В.* Змагальність у досудовому провадженні (за матеріалами діяльності слідчих підрозділів органів внутрішніх справ): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В.В. Рогальська. – Дніпропетровськ, 2012. – 241 с.
6. *Яновська О.Г.* Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства: моногр. / О.Г. Яновська. – К.: Прецедент, 2011. – 303 с.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бельзюк проти Польщі» від 25 березня 1998 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://coe.kiev.ua/hr/case/28.html>
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Жук проти України» від 21 жовтня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_659
9. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Ноймайстер против Австрии» от 27 июня 1968 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://europeancourt.ru/uploads/ECHR_Neumeister_v_Autriche_27_06_1968.pdf
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Фуше проти Франції» від 16 березня 1997 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/web/services/content/pdf/001-105921>
11. *Смирнов А.В.* Модели уголовного процесса / А.В. Смирнов. – СПб: Наука, 2000. – 224 с.
12. *Ноздріна М.О.* Диспозитивність як елемент принципу змагальності у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / М.О. Ноздріна. – Х., 2004. – 216 с.
13. *Багдасаров Р.В.* Принцип состязательности в уголовном процессе России и стран Европейского Союза / Р.В. Багдасаров. – М.: Юрлитинформ, 2008. – 216 с.
14. *Шестакова С.Д.* Проблемы состязательности в российском уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / С.Д. Шестакова. – СПб: Санкт-Петербургская академия МВД России, 1998. – 135 с.
15. *Полховська І.К.* Конституційний принцип рівності людини і громадянина в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / І.К. Полховська. – Х., 2007. – 20 с.
16. *Лобойко Л.М.* Методи правового регулювання у кримінальному процесі України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Л.М. Лобойко. – Дніпропетровськ, 2006. – 437 с.

Кіра ЛИСЕНКОВА

РІВНІСТЬ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ СТОРІН ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРИНЦИПУ ЗМАГАЛЬНОСТІ У ДОСУДОВОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Досліджено наукові підходи до рівності прав сторін як складового елемента принципу змагальності у досудовому кримінальному провадженні. На основі порівняння дефініцій «рівність прав сторін», «процесуальна рівність сторін», «рівноправність сторін» запропоновано вживати поняття «рівність процесуальних можливостей сторін» і визначено основні гарантії такої рівності. З'ясовано проблеми забезпечення рівності процесуальних можливостей сторін у досудовому кримінальному провадженні та способи їх вирішення.

Ключові слова: структура принципу змагальності сторін; рівність прав сторін; процесуальна рівність сторін; рівність процесуальних можливостей сторін.

**РАВЕНСТВО ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ СТОРОН
КАК ЭЛЕМЕНТ ПРИНЦИПА СОСТЯЗАТЕЛЬНОСТИ
В ДОСУДЕБНОМ УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ**

Исследованы научные подходы к равенству прав сторон как составляющему элементу принципа состязательности в досудебном уголовном производстве. На основе сравнения дефиниций «равенство прав сторон», «процессуальное равенство сторон», «равноправие сторон» предложено использовать понятие «равенство процессуальных возможностей сторон» и определены основные гарантии такого равенства. Выявлены проблемы обеспечения равенства процессуальных возможностей сторон в досудебном уголовном производстве и способы их решения.

Ключевые слова: структура принципа состязательности сторон; равенство прав сторон; процессуальное равенство сторон; равенство процессуальных возможностей сторон.

Kira LYSENKOVA

**EQUALITY PROCEDURAL OPPORTUNITIES OF PARTIES
AS AN ELEMENT PRINCIPLE OF ADVERSARIAL
IN THE PRETRIAL CRIMINAL PROCEEDINGS**

The article researches the scientific approaches to the equality rights of parties in the pretrial criminal proceedings. Proposed apply concept «equality procedural opportunities of parties» based comparison definitions «equality rights of parties», «procedural equality of parties». Identified the main guaranties such equality. Elucidated problems of procuring equality procedural opportunities of parties in the pretrial criminal proceedings and pathes to overcome them.

Keywords: structure the principle of adversarial; equality rights of parties; procedural equality of parties; equality procedural opportunities of parties.

